

جغرافیا و روابط انسانی، زمستان ۱۳۹۸، دوره ۲، شماره ۳، پیاپی ۷

تبیین علل شکل‌گیری اسکان‌های غیررسمی و ارائه راهکارهای بهینه جهت

ساماندهی آنها (مطالعه موردی: محله علی آباد بوکان)

دکترهوشنگ سرور^۱، سیامک امین زاده^۲

۱- استادیار گروه جغرافیا و برنامه ریزی شهری دانشگاه مراغه

۲- دانش‌آموخته کارشناسی ارشد جغرافیا و برنامه‌ریزی شهری، دانشگاه مراغه، بوکان، ایران

تاریخ پذیرش: ۱۳۹۸/۰۹/۰۹

تاریخ دریافت: ۱۳۹۸/۰۷/۱۸

چکیده

سکونتگاه‌های غیررسمی به عنوان پدیده‌ای با ابعاد کالبدی، اجتماعی، اقتصادی و فضایی گسترده، معلول شهرنشینی مدرن و گفتمان پیشرفت در عصر روشنگری است که الگوی توسعه پایدار شهری را به چالش می‌کشد و سبب توسعه ناهمگون و نابرابری مناطق شهری نسبت به امکانات و تسهیلات موجود می‌شود. در ایران نیز همانند بسیاری از کشورهای جهان، این پدیده رو به رشد می‌باشد و شهرهای کشور را با مسایل جدی روبرو ساخته است. شهر بوکان نیز از این قاعده مستثنی نیست. از جمله سکونتگاه‌های غیررسمی در بوکان محله علی‌آباد می‌باشد. هدف این پژوهش شناسایی و تبیین علل شکل‌گیری این محدوده اسکان غیررسمی می‌باشد. روش تحقیق علی-پیمایشی است و داده‌ها از طریق مطالعات اسنادی و میدانی به دست آمده‌اند. به منظور پاسخگویی به فرضیه پژوهش از روش‌های آماری (تی تک نمونه‌ای، رگرسیون گام به گام، تحلیل مسیر) و مدل سوات استفاده شده است. جامعه آماری پژوهش مشتمل بر ۴۲۵۹ خانوار می‌باشد که ۳۶۰ خانوار به عنوان نمونه انتخاب شدند. پایایی مقیاس اصلی پرسشنامه با محاسبه آلفای کرونباخ ۰/۷۳ به دست آمد. نتایج حاکی از آن است که عوامل اقتصادی به ویژه اشتغال و وضعیت توزیع درآمد، با بتای ۷۸٪ دارای بیشترین تاثیر، عوامل اجتماعی با بتای ۴۹٪ و عوامل سیاسی با بتای ۲۸٪ در شکل‌گیری محله علی‌آباد نقش داشته‌اند. همچنین این پژوهش با استفاده از مدل سوات پس از شناسایی، ارزیابی و طبقه‌بندی عوامل (نقاط قوت، ضعف، فرصت‌ها و تهدیدها) و تشکیل ماتریس ارزیابی عوامل داخلی (با امتیاز ۲/۶۹۴) و عوامل خارجی (با امتیاز ۲/۴۲۷) استراتژی بازنگری را جهت ساماندهی ابعاد اقتصادی، اجتماعی و سیاسی شهر، ارائه می‌کند.

واژه‌گان کلیدی: اسکان غیررسمی، مدیریت شهری، ساماندهی، محله علی‌آباد، مدل SWOT

مقدمه

تحولات جمعیتی در سطح جهان نشانگر افزایش روزافزون جمعیت شهری نسبت به جمعیت روستایی می‌باشد. به طوری که در سال ۲۰۰۸ برای اولین بار در طول تاریخ بشر، بیش از نصف جمعیت جهان در مناطق شهری اسکان یافتند (Sklar, 2005: 3). به موازات افزایش جمعیت شهرنشین همواره مسایل و مشکلات جدیدی در این گونه جوامع مطرح می‌شود که از مهمترین آنها مسئله اسکان غیررسمی می‌باشد (حاتمی نژاد و دیگران، ۱۳۸۵: ۱۳۰). سکونتگاه‌های غیررسمی شامل مسکن خودرو و بدون هویت است که در حاشیه شهرها به طور نامنظم، پراکنده شده‌اند (هادی زاده، ۱۳۸۳: ۱۵) و واحدهای مسکونی آن با مصالح بی‌دام، کم دوام و فرسوده ساخته شده و تجهیزات و خدمات شهری آنها ناکافی است (کاظمی، ۱۳۸۳: ۳۷۶). سطح زندگی ساکنان این مناطق، پایین‌تر از خط فقر یا حداقل هم سطح آن است. مطالعات پژوهشگران به این موضوع اشاره دارند که اسکان کم درآمد، ساماندهی و توانمندسازی بافت‌های نابسامان شهری از موضوعات و مسایل مهم توسعه شهری کشور است (صالحی و خدایی، ۱۳۸۹: ۶۹-۶۸). اسکان غیررسمی همراه با سایر پدیده‌های تاثیرگذار، بر مشکلات شهرها افزوده است. این پدیده گذرا بوده و دارای ابعاد محدودی نیست و نشان دهنده ناکارآمدی برنامه‌ریزی‌ها و سیاست‌گذاری‌های متداول شهری است که اقدامات و رهیافت‌های نوینی را می‌طلبد (محمدی و دیگران، ۱۳۸۷: ۸۶). از سوی دیگر، اسکان غیررسمی برای درصد بالایی از جمعیت شهری کشورهای در حال توسعه سرپناه ایجاد می‌کند (Abbott, 2002: 317). یکی از مهمترین مشکلات مناطق حاشیه، کیفیت پایین زندگی شهری در این محله‌هاست. همزمان با افزایش جمعیت و رشد شهرنشینی، حاشیه شهرها با مشکلات بسیاری به ویژه در زمینه مسائل اجتماعی، فرهنگی و زیست‌محیطی مواجه شدند که به طور کلی منجر به کاهش کیفیت زندگی شهری در این مناطق شده است (کوکبی، ۱۳۸۶: ۷۶).

گسترش روزافزون حاشیه‌نشینی در دهه‌های اخیر، به ویژه در کشورهای جهان سوم که معلول پیامدهای زیادی بوده است به صورت بارز در کجروی‌های اجتماعی نمود پیدا کرده است (بازی و دیگران، ۱۳۹۰: ۲۳۴). طبق مطالعاتی که کاردینا^۱ در دانشگاه سائوپاولو انجام داده است، بیشترین جرایم توسط جوانانی صورت گرفته که در مناطق محروم زندگی می‌کنند و محرومیت به گونه‌ای سبب تسهیل در خشونت گردیده است (Caradina, 2000: 34). اکثر کارشناسان اجتماعی آن را ناشی از مهاجرت روستاییان به شهر می‌دانند که

^۱ Nancy Caradina

سبب به وجود آمدن تیپ‌های ناهمگون و زاغه‌ای در اطراف شهرها شده است. مهاجرت نیروی کار روستایی به شهر، سبب پیدایش اسکان غیررسمی در حومه کلانشهری می‌گردد (ایمانی جاجرمی، ۱۳۸۱: ۳۷). جوامع جدید در گروه‌هایی دور از مرکز شهر گسترش پیدا کرده‌اند. به طوری که گسترش نامنظم شهرها از نظر یک پزشک به شکل یک ضایعه بدخیم درآمده است. این الگوها (گروه‌های حاشیه‌نشین) جهانی هستند و مستقل از مقیاس، فرهنگ، سازمان اجتماعی و موقعیت جغرافیایی، در هر قاره‌ای یافت می‌شوند (۱۹-۱: ۲۰۰۸، *Hern*). بنابر گزارشی که سال ۲۰۰۳ مرکز اسکان بشر سازمان ملل متحد منتشر کرد، حدود یک سوم جمعیت جهان در سکونتگاه‌های غیررسمی و حاشیه‌ای زندگی می‌کنند (*Dubovyk et al, 2011: 235*) و از هر ۳ نفر در جهان یک نفر در خلال ۳۰ سال آینده، زندگی خود را در مناطق حاشیه شهرها و سکونتگاه‌های غیر قانونی طی می‌کند (اسدالهی و ناطق پور، ۱۳۸۵: ۱۳۹). و پیش‌بینی می‌شود در ۳۰ سال آینده جمعیت موجود در اسکان‌های غیررسمی به دو میلیارد نفر برسد (نقدی و زارع، ۱۳۹۰: ۱۴۶).

در ایران نیز پدیده اسکان‌های غیررسمی به معضلی تبدیل شده است که دولت‌ها تاکنون نتوانسته‌اند از آن رهایی یابند. شکل‌گیری اسکان‌های غیررسمی که گسترش آنها در جهان به دهه ۱۹۵۰ بر می‌گردد، رشد نگران‌کننده آن را در ایران از دهه ۱۳۴۰ شمسی عنوان نموده‌اند (برغم‌دی، ۱۳۸۷: ۲۶۴). افزایش طبیعی جمعیت و بیش از آن مهاجرت روستاییان به مناطق شهری در ایران نیز باعث رشد بی‌رویه و ناموزون جمعیت در تهران، مشهد، اصفهان و سایر کلان شهرهای کشور شده است. در این زمینه نیز ارقام و اطلاعات نشان می‌دهد که در ایران میزان شهرنشینی از حدود یک پنجم جمعیت کل کشور در هشتاد سال پیش، اکنون به دو سوم و رقم مطلق جمعیت شهرنشینی با بیش از ششصد درصد رشد نسبت به سال پایه ۱۳۳۵ شمسی از حدود ۹/۵ میلیون نفر به بیش از ۳۶ میلیون نفر رسیده است (نقدی، ۱۳۸۲: ۸۶). شکل‌گیری حاشیه‌نشینی در ایران نیز ریشه در توسعه برونزا و رشد بسیار شهرنشینی دارد (پارسا پژوه، ۱۳۹۱: ۱۶۳). بوکان نیز از این قاعده مستثنی نیست به شیوه‌ای که گسترش کالبدی ناموزون، مهاجرت بی‌رویه به ویژه در دهه ۱۳۵۵ الی ۱۳۶۵، رشد سریع جمعیت، گرانی املاک و مسکن به خصوص در مناطق مرکزی شهر، بی‌بضاعتی قشر محروم، انتخاب مناطق حاشیه‌ای شهر همانند محله علی‌آباد را به دنبال داشته است. نتیجه این امر نیز ساخت منازل با مصالح نامناسب و در حد توان خویش، دگرگونی چهره شهر و افزایش جرم، توسعه کالبدی ناموزون، آلودگی‌های زیست‌محیطی و ... را سبب شده است. در خصوص اسکان غیررسمی مطالعات گسترده‌ای در سطح بین‌المللی و داخلی انجام شده است که در ادامه به آنها می‌پردازیم.

در سطح بین‌المللی کمیسیون اسکان بشر سازمان ملل متحد (UNCHS)^۲ که در سال ۱۹۷۶ در کانادا تشکیل گردید و مرکز اجرایی آن تحت عنوان هیئات^۳ با شعار «تحقق راهبرد سرپناه مناسب برای همه» می‌باشد. برنامه شهرهای پایدار سازمان ملل که با مشارکت کمیسیون اسکان و برنامه محیط زیست سازمان ملل تهیه می‌شوند. در کنار بیانیه‌هایی چون بیانیه کپنهاگ که به طور مشخص برای نخستین بار موضوع فقر شهری یا شهری شدن فقر را مورد تاکید قرار داده بود، بیانیه رسیف که بر توانمندسازی و ضرورت مبارزه با فقر شهری تاکید می‌کرد، نشست بلوهوریزونته با عنوان چالش شهرهای غیررسمی در سال ۱۹۹۵ در برزیل و هاییتات دو با عنوان اجلاس جهانی درباره شهر در سال ۱۹۹۹ که به تامین امنیت حق سکونت به ویژه برای گروه‌های کم درآمد و محلات فقرنشین تاکید می‌کند و برنامه اتحادیه (ائتلاف) شهرها که در سال ۱۹۹۹ به طور مشترک توسط بانک جهانی و هاییتات اجرا گردید (جواهرپور، ۱۳۷۵: ۹۰). از جمله نهادهایی هستند که مطالعات عمده‌ای را در سطوح بین‌المللی در خصوصی اسکان غیررسمی انجام داده‌اند. در اولین دیدگاه شاید اسکان غیررسمی در دواير متحد المركز برگس قابل بررسی باشد که عمدتاً در شهرهای آمریکایی انجام گرفته است، او در مراحل اولیه رشد شهری، این گونه مناطق را محل سکونت طبقه ثروتمند می‌داند که با گسترش منطقه تجاری و صنعتی و کارخانه‌ها، طبقه ثروتمند به مناطق خارج از مرکز شهر حرکت می‌نماید، در نتیجه حرکت طبقه بالا، منطقه مرکزی به صورت مخروبه و فرسوده با چهره ظاهری اندوه‌بار به اشغال طبقات فقیر و پایین جامعه در می‌آید (شکویی و موسی کاظمی، ۱۳۸۴: ۱۳۰).

از دیگر محققانی که در این زمینه به مطالعه پرداخته‌اند می‌توان به دیوید هاروی اشاره نمود وی در این باب استفاده از اراضی را مطرح می‌کند که به خرد اقتصادی اراضی معروف است. وی زمین را از لحاظ فضایی ثابت، غیرقابل حمل و نقل و دارای اهمیت زیاد در زندگی انسان می‌داند و چون انسان به محلی برای زندگی نیازمند است، بهبود زمین، مثل ساخت مسکن در آن تا حد زیادی بادوام است و مثل خوراک یا پوشاک بی دوام نیست در نتیجه درگیری گروه‌های مختلف شهری، در جهت احراز موقعیت شهر به شکل رقابتی است. این شرایطی که هاروی برای زمین قایل است در اثر اسکان غیر رسمی ارزش خود را از دست می‌دهد، که خود مانعی برای سرمایه‌گذاری و توجه مدیریت‌های شهری می‌شود. هاروی در عدالت اجتماعی و شهر، تضادهای شهری را

1. United Nation Commission for Human Settlement
3Habitat

بررسی کرده و کوشیده برای حل این تضادها روش‌های فلسفی و اخلاقی را به کار گیرد (Harvey, 1973: ۷۵).

آغاز مطالعه پدیده اسکان غیررسمی در ایران به طور مفصل به اواخر دهه ۱۳۴۰ باز می‌گردد. اولین مطالعه سازمان‌یافته پس از تشکیل وزارت آبادانی و مسکن در سال ۱۳۴۲ و زیر نظر مدیریت اجتماعی آن وزارتخانه انجام شد که بیشتر معطوف به توصیف زندگی ساکنان محلات حاشیه‌نشین بود (حاجی یوسفی، ۱۳۸۲: ۲۲). در آغاز دهه ۵۰ با همکاری سازمان برنامه و بودجه و موسسه مطالعات و تحقیقات اجتماعی دانشگاه تهران، این سکونتگاه‌ها در چند شهر بزرگ کشور از جمله بندرعباس، همدان و کرمانشاه مورد مطالعه قرار گرفتند که در این مطالعات ویژگی‌های عمومی این سکونتگاه‌ها تشریح شده و بر حسب نوع مسکن طبقه‌بندی شده‌اند. در دهه ۶۰ مجموعه مطالعات پرویز پیران که نتایج آن به تدریج در ماهنامه اطلاعات سیاسی و اقتصادی دهه ۶۰ و ۷۰ منتشر شد، در غنای مباحث نظری فقر شهری و مسکن غیررسمی و تبیین ابعاد این پدیده در کشور بسیار موثر و راهگشا بوده است و با ارائه نظریه‌هایی، در شناسایی علل شکل‌گیری این سکونتگاه‌ها سه سطح خرد، میانه و کلان را مورد توجه قرار داده است. پیران در مقاله خود تحت عنوان «شهرنشینی شتابان و ناهمگن»، ضمن تحلیل فرایند و چگونگی شکل‌گیری سکونتگاه‌های غیررسمی آن را بیش از هر چیز در قالب بازار غیررسمی زمین و مسکن قابل تبیین دانسته و دو دلیل عمده را در این راستا یکی تبدیل به کالا شدن زمین و مسکن (این دو نیاز اولیه و حیاتی) تحت شرایط توسعه پیرامونی و برونزا و دیگری نیاز اولیه مهاجرین وارد شده به کلانشهر به سر پناه قائل است و اشاره می‌کند که به دلیل سیل گسترده مهاجرت به شهرهای بزرگ، کالایی شدن زمین و مسکن و رشد بورس بازی زمین، بخش مهمی از تقاضای بالقوه مسکن هرگز امکان بالفعل شدن پیدا نمی‌کند. هر طبقه اجتماعی فضای شهری خود را تولید می‌کند اما در این میان طبقاتی باقی می‌مانند که قادر به تولید فضای شهری خاص خود بر مبنای قواعد بازار رسمی زمین و مسکن نبوده‌اند. پیران اضافه می‌کند که در چنین شرایطی بازار غیررسمی مسکن شکل می‌گیرد.

تبیین عوامل اصلی و تاثیرگذار در شکل‌گیری سکونتگاه‌های غیررسمی محور، کانون اصلی و نوآوری این کار پژوهشی است که تاکنون به مطالعه در منطقه علی‌آباد پرداخته نشده است. بنابراین این پژوهش با هدف شناسایی عوامل موثر در شکل‌گیری محله اسکان غیررسمی علی‌آباد، به دنبال استفاده از راهبردهای ساماندهی جهت افزایش توان‌های انسانی، کالبدی- فیزیکی و اقتصادی محدوده و نهایتاً ارایه راهکارهای بهینه جهت

بهبود کیفیت زندگی این سکونتگاه به عنوان بخشی از جامعه شهری می‌باشد. بر این اساس فرضیه‌های پژوهش به صورت زیر مطرح می‌گردند:

- چنین به نظر می‌رسد که عوامل اقتصادی، سیاسی و اجتماعی در شکل‌گیری محله اسکان غیررسمی علی‌آباد نقش داشته‌اند.

مفهوم حاشیه نشینی^۴

حاشیه نشین به معنای اعم شامل تمام کسانی است که در محدوده اقتصادی- اجتماعی شهر ساکن هستند، ولی جذب امکانات اقتصادی و اجتماعی شهر نشده‌اند، جاذبه‌ها و رفاه شهری این افراد را از زادگاه خویش کنده و به سوی قطب‌های صنعتی و بازارهای کار می‌کشاند و اکثراً مهاجرین رو ستایی هستند که به منظور گذراندن بهتر زندگی، راهی شهرها می‌شوند (پورآقایی، ۱۳۸۳: ۲۸). مناطق زاغه‌نشین، آلودگ‌نشین، کپرنشین و در مفهوم کلی‌تر «اسکان غیررسمی» بخش‌های مورد غفلت واقع شده‌ای از شهر هستند که شرایط زندگی و مسکن در آنجا به شدت پایین و نامناسب است. اغلب این سکونتگاه‌ها بر روی اراضی حاشیه‌ای شهر که ارزش بسیار کمی دارند واقع شده‌اند، مناطقی مانند دامنه تپه‌های اطراف شهر، زمین‌های مرطوب و مردابی، زمین‌های اطراف محل انباشت زباله‌های شهری، زیر کابل‌های فشارقوی، حاشیه رودخانه‌ها و نیز مکانهایی که در معرض خطر سیل بوده است. در این مناطق مسکونی که از نظر فیزیکی و اجتماعی رو به زوال می‌رود، رضایت زندگی خانوادگی ناممکن است، شرایط بد مسکن و تسهیلات و زیرساخت‌های شهری نامناسب، از ویژگی‌های عمده چنین سکونتگاه‌هایی است (هادی‌زاده، ۱۳۸۲: ۱۴) گیلبرت و همکارانش معتقد هستند این سکونتگاه‌ها از ویژگی‌های زیر پیروی می‌کنند: تصرف غیر قانونی زمین، ساخت سرپناه با کمک یکدیگر، خانوارهای کم درآمد و نبود زیرساخت‌ها و خدمات (Gilbert et al, 1994: 76). از دید ترنر^۵ اسکان غیر رسمی برنامه‌ریزی مسکن تهیدستان در جوامعی است که برنامه‌ریزان آن فرصتی برای ارائه طرحی ناظر بر یافتن سرپناه، آن هم برای فقرای شهری ندارند (پیران ۱۳۸۱: ۸).

دیدگاه‌های اسکان‌های غیررسمی

در تبیین علل شکل‌گیری پدیده اسکان غیررسمی، مکاتب و اندیشمندان بسیاری به ارائه دیدگاه‌هایشان پرداخته‌اند، که در ادامه به آنها اشاره می‌شود.

^۴ Marginalization

^۵ Turner

دیدگاه لیبرال

از مهمترین چهره‌های دیدگاه لیبرالی، جان اف ترنر⁶ است که با مقاله مشهور خود با عنوان «سکونتگاه‌های شهری کنترل شده» به مطالعه سکونتگاه‌های غیررسمی جهان سوم، به ویژه آمریکای لاتین و جنوب شرقی آسیا پرداخته است. از این رو مهمترین توصیه ترنر از جنبه سیاستگذاری آن بود که دولت‌ها باید به خودیاری فقرا کمک کنند تا آنان بتوانند شرایط خود را بهبود بخشند (Gilbert et al, 1995: 194). علاوه بر ترنر، ویلیام مانگین⁷ انسان‌شناس آمریکایی نیز بر تقویت این دیدگاه افزود و همچون ترنر از مسکن خودیار به عنوان نیروی مثبتی در تامین مسکن فقرا یاد کرد. به عبارتی دیدگاه لیبرال با حقیقت (چرایی پیدایش سکونتگاه‌های غیررسمی) درگیر نمی‌شود و واقعیت موجود پیدایش و گسترش سکونتگاه‌های غیررسمی را از تبعات نظام جهانی موجود که در مجموع مورد قبول است، می‌انگارد، لذا به ارائه راه‌حلهایی در سطوح مختلف بسنده می‌کند (پیران، ۱۳۶۷: ۹۷). به طور کلی، این اواخر از دیدگاه اغلب اقتصاددانان لیبرال غربی، مهاجرت از روستا به شهر در فرآیند توسعه اقتصادی مطلوب به شمار می‌آید و تصور می‌شد که مهاجرت‌های داخلی، فرآیندی طبیعی است که نیروی کار اضافی به تدریج از بخش روستایی خارج می‌شوند تا نیروی کار مورد نیاز رشد و توسعه صنعتی را تامین کنند (کرباسی، ۱۳۹۶: ۳۶).

دیدگاه اقتصاد سیاسی فضا

برخلاف دیدگاه لیبرالی، اقتصاد سیاسی فضا به علل پیدایش سکونتگاه‌های مختلف می‌پردازد و می‌کوشد با ریشه مسئله درگیر شود. این دیدگاه، تک شهری در نظام شهری و ناهمگونی این نظام را تماماً به عوامل بیرونی (امپریالیسم) نسبت می‌دهد و حل مسئله را در تغییر ساختار حاکم بر کار، تولید و توزیع و مصرف یعنی ساخت اقتصادی و سرانجام تغییر بنیادین جوامع جست و جو می‌کند و لذا دستورالعملی برای برخورد مقطعی و موردی برای پدیده اسکان غیررسمی ندارد و نسخه‌های موردی و مقطعی را کارساز نمی‌داند و در بهترین حالت آنها را مسکنی می‌پندارد که چه بسا ریشه درد را نیز مخفی می‌کند (پیران، ۱۳۶۷: ۹۷). این دیدگاه بیش از هر چیز آن را به سازوکارهای نظام سرمایه داری و پیامدهای شکل خاصی از آن در برخورد با شرایط ویژه کشورهای جهان سوم نسبت می‌دهد. براساس این دیدگاه، شکل شهرنشینی، الگوی توسعه اقتصادی و اجتماعی و در نتیجه الگوی توسعه شهری زمینه سازی این پدیده است (Pater and Eyvanz, 2005: 22).

دیدگاه جامعه گرایان جدید

از دیدگاه اندیشمندان مکتب جامعه گرا و جامعه گرایان جدید، اسکان غیررسمی و پیدایش گروه‌های حاشیه‌ای در جوامع شهری کشورهای در حال توسعه ناشی از عملکرد روند طبیعی تضاد میان کار و سرمایه است و پیامد قهری عملکرد قوانین حاکم بر نظام اقتصاد سرمایه داری یعنی تمرکز و انباشت سرمایه، رشد ناموزون

⁶John F. Turner
⁷William Mangin

اقتصادی و بروز تضادهای اجتماعی (تضاد اراضی بین دهقانان زمین‌دار و بی‌زمین، تضاد بین زندگی شهری و روستایی، تضاد طبقاتی و نظایر اینها) است و بنابراین، در جریان تحولات ناهماهنگ جامعه سرمایه‌داری، بروز تضادها و مشکلات اجتماعی از جمله پیدایش اسکان غیررسمی در شهرهای بزرگ اجتناب‌ناپذیر است (حاجی یوسفی، ۱۳۸۲: ۱۷).

روش پژوهش

این پژوهش از نظر هدف از نوع کاربردی- توسعه‌ای و از لحاظ روش انجام تحقیق، علی و پیمایشی می‌باشد. برای گردآوری اطلاعات از دو روش کتابخانه‌ای و میدانی (مصاحبه، پرسشنامه و مشاهده مستقیم) استفاده گردیده است. در این پژوهش عوامل اجتماعی، اقتصادی و اداری سیاسی که در شکل‌گیری سکونتگاه‌های غیررسمی دخیل بوده‌اند شناسایی و جهت رسیدن به هدف پژوهش به کار گرفته شد. با توجه به این مساله، براساس متغیرهای شناسایی شده (جدول ۱) پرسشنامه‌هایی تهیه و برای ۳۵ نفر از صاحب نظران دانشگاهی و برنامه ریزان اجرایی امور شهری (دلایل انتخاب آنان به این ترتیب که علاوه بر مرتبط بودن با ماهیت موضوع مورد مطالعه تحقیق، تجربیات علمی و اجرایی در موضوع مورد مطالعه را دارند) ارسال شد که تعداد ۲۹ پرسشنامه تکمیل و بر این اساس اهمیت متغیرها از نظر کارشناسان داخلی مشخص شد. در ادامه براساس متغیرهای شناسایی شده، پرسشنامه‌ای برای محله حاشیه علی‌آباد تهیه و در اختیار ۳۶۰ خانوار قرار داده شد. مقدار آلفای کرونباخ برای پرسشنامه مورد نظر این آزمون ۰/۷۳ است که نشان می‌دهد از قابلیت اعتماد بالایی برخوردار است.

پس از انجام مرحله پرسشگری، اطلاعات بدست آمده با استفاده از نرم افزار *SPSS* تجزیه و تحلیل شدند. به این ترتیب آزمون تی تک نمونه‌ای «*One Sample T - test*»، تکنیک رگرسیون گام به گام، مدل تحلیل مسیر و *SWOT* مورد بررسی قرار گرفته‌اند.

پروژه‌گاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی
پرتال جامع علوم انسانی

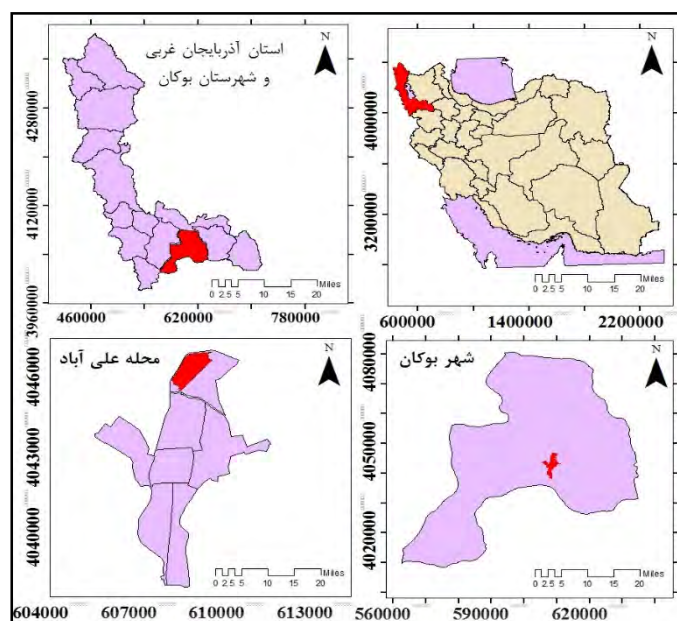
جدول ۱- مولفه های شکل دهنده اسکان های غیر رسمی به کار رفته در پژوهش

مؤلفه ها	ابعاد	دلایل شکل دهنده اسکان های غیر رسمی
سرپرست خانوار	اجتماعی - جمعیتی	
بعدخانوار		
نسبت جنسی		
بررسی خانوار براساس مکان های قبلی		
بررسی عمل جابه جایی		
بررسی تحولات جمعیتی و میزان نرخ رشد		
بررسی تحولات جمعیتی و میزان نرخ رشد		
چگونگی جرم و انحرافات اجتماعی	اقتصادی	
میزان باسواد		
چگونگی سطح سواد سرپرستان خانوار		
وضعیت توزیع درآمد خانوارهای ساکن در محدوده		
ساختار اشتغال	سیاسی - اداری	
نگرش ساکنان به مدیریت شهری و نهاد های خدمات رسان		
نحوه دریافت پروانه از قسمت اداری شهرداری		
تمرکزگرایی مدیریتی و محدود بودن اختیارات و قدرت شهرداری		
تمرکزگرایی مدیریتی و محدود بودن اختیارات و قدرت شورا		

(منبع: نگارندگان)

محدوده مورد مطالعه

شهر بوکان در ۳۶ درجه و ۳۱ دقیقه عرض شمالی و ۴۶ درجه و ۱۲ دقیقه طول شرقی نسبت به نصف النهار گرینویچ قرار گرفته است و ارتفاع آن از سطح دریای آزاد ۱۳۷۰ متر است. شهر بوکان با ۱۸۴۶۳۵ هکتار وسعت در سال ۱۳۸۰ بصورت خطی با امتداد شمالی - جنوبی به موازات سقز - میاندوآب قرار گرفته است. جمعیت شهر طبق سرشماری سال ۱۳۹۵، ۱۹۳۵۰۱ می باشد. علی آباد در یک بافت پیوسته شهری و به شکل خطی و چسبیده به شهر در شمال بوکان قرار گرفته است. این پیوستگی فیزیکی ناشی از رودخانه سیمینه رود بوده که آن ها را در دو جهت متناظر هم قرار داده است. محله دارای ۲۸۰۰۰ نفر جمعیت می باشد که در ۱۸۹ هکتار اسکان یافته اند. (مهندسین مشاور ماد شهر، ۱۳۹۰)

شکل ۱- موقعیت جغرافیایی محله علی آباد (منبع: نگارندگان)

یافته‌ها و بحث

یافته‌های توصیفی

از میان ۳۶۰ خانوار که مورد پرسش واقع شده‌اند، ۹۸/۹ درصد دارای سرپرست مرد و ۱/۱ درصد دارای سرپرست زن، که از این تعداد ۳۸/۸۹ درصد دارای بعد خانواری ۴ نفره که بیشترین درصد را داشتند و گروه خانواری ۷ نفره با ۵/۲۸ درصد کمترین مقدار را به خود اختصاص داده‌اند. از کل تعداد پاسخگویان ۵۲/۸۷ درصد دارای جنسیت مرد و ۴۷/۱۳ درصد دارای جنسیت زن بوده‌اند. از لحاظ بررسی بعد خانوار بر اساس مکان‌های قبلی، ۴۲/۵ درصد از خانوارهایی که در محله علی‌آباد ساکن هستند از محلات دیگر شهر به آنجا نقل مکان کرده‌اند و شاخص مهاجرت از دیگر روستاهای استان با ضریب صفر، به ترتیب بیشترین و کمترین درصد را به خود اختصاص داده‌اند.

جدول ۳- آمار توصیفی شاخص‌های مورد مطالعه

آمار توصیفی							
آماره	خطای استاندارد	کشیدگی	واریانس	انحراف معیار	میانگین	تعداد	ابعاد
-۰/۰۷۰	۰/۱۲۹	-۰/۷۷۳	۰/۰۲۴	۰/۱۵۵۳۷	۴/۳۴۵۱	۳۶۰	اقتصادی
-۱/۰۹۵	۰/۱۲۹	-۰/۲۴۹	۰/۰۴۳	۰/۲۰۸۱۱	۴/۴۷۳۱	۳۶۰	اجتماعی
-۰/۵۵۰	۰/۱۲۹	۰/۲۸۹	۰/۰۵۱	۰/۲۲۵۵۸	۲/۴۰۶۵	۳۶۰	سیاسی
-۰/۹۶۰	۰/۱۲۹	۰/۴۷۵	۰/۰۱۹	۰/۱۳۶۳۱	۳/۷۴۱۵	۳۶۰	اسکان

(منبع: یافته‌های پژوهش)

آزمون تی تک نمونه‌ای

در راستای پاسخگویی به فرضیات پژوهش، از آزمون تی تک نمونه‌ای استفاده شد. با احتساب دامنه طیفی شاخص‌های اقتصادی که بین ۱ تا ۵ براساس طیف لیکرت در نوسان است، این میزان برای تمامی ابعاد بالاتر از شرایط مطلوب (۳) ارزیابی شده است و تفاوت معناداری آن نیز برای همه شاخص‌ها کاملاً معنادار است. به طوری که یافته‌های تحلیل نشان‌دهنده نقش تعیین‌کننده مولفه‌های اقتصادی در شکل‌گیری محله اسکان غیر رسمی علی‌آباد بوده است. به شیوه‌ای که سطح

سواد یا در بیانی نرخ با سوادی به‌واسطه افزایش بهره‌وری نیروی کار و ارتقای سطوح دستمزدها، می‌تواند اثرات منفی بر افزایش نرخ مهاجرت و نهایت تشکیل اسکان‌های غیررسمی داشته باشد. در میان مولفه‌های اقتصادی ساختار اشتغال بیشترین تاثیر را داشته است. زیرا در روستاها به دلیل اینکه اشتغال در سطح پایینی می‌باشد لذا جمعیت روستایی برای یافتن شغل به سمت نواحی شهری به حرکت در می‌آیند و نهایتاً در حاشیه شهرها اسکان‌های غیر رسمی را با منازری زشت تشکیل می‌دهند.

جدول ۴- آزمون تی تک نمونه ای بر مولفه‌های بعد اقتصادی در پیدایش و اسکان غیررسمی

مطلوبیت عددی ظرفیت مورد آزمون = ۳							
میزان اختلاف در سطح اطمینان ۹۵٪	اختلاف از میانگین	سطح معنی داری <i>sig</i>	مقدار آماره <i>t</i>	انحراف معیار	میانگین	مولفه	حد بالا
							حد پایین
۱/۰۲	۰/۵۹	۰/۲۵	۸/۴۵	۰/۶۹	۳/۲۵	میزان باسوادی	
۱/۵۴	۱/۲	۰/۹۸	۶/۲۶	۰/۷۲	۳/۹۸	چگونگی سطح سواد سرپرستان خانوار	
۱/۵۹	۰/۹۳	۱/۹۴	۸/۴۵	۰/۴۹	۴/۹۴	ساختار اشتغال	
۱/۵۹	۰/۷۴	۱/۵۴	۷/۵۸	۰/۷۹	۴/۵۴	وضعیت توزیع درآمد خانوار	
۱/۳۶	۱/۳۲	۱/۳۴	۱۶۴/۲۵	۰/۶۱	۳/۷۵۵	کل مولفه های بعد اقتصادی	

(منبع: یافته های پژوهش)

از دیگر مولفه‌های مهم در شکل‌گیری اسکان غیر رسمی مولفه‌های اجتماعی می‌باشد. به این منظور گویه‌های مورد نظر در ۶ زیرگروه به شرح جدول ۵ دسته‌بندی شده است. همان طور که جدول ۵ نشان می‌دهد، تحلیل میانگین عددی از دیدگاه پاس‌خگویان در محله علی‌آباد براساس آزمون *t* تک نمونه‌ای مبین بالابودن تاثیر عوامل اجتماعی در تشکیل این گونه سکونتگاه‌ها می‌باشد. این تاثیر به ویژه در شاخص‌های چگونگی جرم و انحرافات اجتماعی، بررسی خانوارها بر اساس مکان‌های قبلی و تحولات جمعیتی و نرخ رشد مشاهده می‌شود. این در حالی است که مولفه نسبت جنسی کمتر از مطلوبیت عددی مورد نظر در آزمون می‌باشد که به پیروی از آن کمترین تاثیر را در میان مولفه‌های اجتماعی داشته است. نتایج بدست آمده در این بعد نشانگر این واقعیت می‌باشد که با وجود تحولات جمعیتی و افزایش نرخ جمعیت و افزایش بعد خانوارها مهارت‌های روستا - شهری بیشتر شده‌اند که این خود عامل اساسی در تشکیل اسکان‌های غیر رسمی می‌باشد. به دنبال تشکیل این مناطق سکونتگاهی چون در مناطق حاشیه‌ای شهرها قرار گرفته‌اند، امنیت نیز کاهش پیدا می‌کند.

بنابراین با احتساب دامنه طیفی شاخص‌های مذکور بر اساس طیف لیکرت، این میزان برای تمامی ابعاد بالاتر از شرایط متوسط (۳) ارزیابی شده است و تفاوت معناداری آن نیز برای همه شاخص‌ها کاملاً معنادار است.

جدول ۵- آزمون تی تک نمونه ای بر روی مولفه های اجتماعی در پیدایش و گسترش اسکان غیررسمی

مطلوبیت عددی ظرفیت مورد آزمون = ۳							
میزان اختلاف در سطح اطمینان ۹۵٪		اختلاف از میانگین	سطح معنی داری sig	مقدار آماره t	انحراف معیار	میانگین	مولفه
حد بالا	حد پایین						
۱/۵۹	۰/۹۳	۱/۹۴	۰/۰۰۰	۸/۲۳	۰/۴۹	۳/۱۰	بعد خانوار
-۰/۴۹	-۰/۷۶	-۰/۱۷	۰/۰۰۰	-۷/۱۶۲	۰/۵۲	۲/۸۳	نسبت جنسی
۱/۲۵	۰/۶۵	۰/۸۳	۰/۰۰۰	۸/۷۱	۰/۴۴	۳/۱۷	عمل جابجایی
۱/۵۷	۱/۲۵	۰/۲۲	۰/۰۰۰	۶/۳۶	۰/۶۲	۳/۲۲	بررسی خانوار بر اساس مکانهای قبلی
۱/۰۵	۰/۷۹	۰/۳۵	۰/۰۰۰	۷/۹۳	۰/۷۹	۳/۶۵	تحولات جمعیتی و میزان نرخ رشد
۱/۷۴	۱/۲۵	۱/۱۵	۰/۰۰۰	۶/۹۸	۰/۵۷	۴/۱۵	چگونگی جرم و انحرافات اجتماعی
۱/۴۹	۱/۳۵	۱/۴۷	۰/۰۰۰	۱۳۴/۲۹	۰/۵۴۲	۳/۳۵۳۳	کل مولفه های بعد اجتماعی

(منبع: یافته های پژوهش)

علاوه بر مولفه‌های ابعاد اقتصادی و اجتماعی در این قسمت از پژوهش مولفه‌های سیاسی را در آزمون تی تک نمونه‌ای در جهت پاسخ به فرضیه‌های پژوهش مورد ارزیابی قرار گرفته شده‌اند. مولفه‌های مذکور با داشتن سطح معناداری کمتر از (۰/۰۵) مورد پذیرش واقع شده‌اند. با توجه به مقدار میانگین هر یک از مولفه‌ها و مقایسه آنها با حد مبنا (۳) میزان عملکرد آنها مورد سنجش واقع گردید. هر چه این رقم از حد مبنا بیشتر باشد نشان دهنده عملکرد بهتر آن در ایجاد تغییرات مذکور می‌باشد. نتایج حاصل از آزمون بر روی بعد

سیاسی در پیدایش و گسترش اسکان غیررسمی محله علی‌آباد نشان می‌دهد بین حد مبنا (۳) و مقدار محاسبه شده (۲,۴۱) اختلاف معناداری $sig=000$ وجود دارد. اما مقدار محاسبه شده در دو مولفه نگرش ساکنان به مدیریت شهری و نهاد های خدمات رسان و نحوه دریافت پروانه از قسمت اداری شهرداری بیشتر از حد مبنا می باشد بنابراین در این بعد دو مولفه مذکور بیشترین تاثیر را در شکل‌گیری اسکان غیر رسمی علی‌آباد داشته‌اند. در نهایت، از آنجایی که مقدار محاسبه شده دارای اختلاف $0,59-$ از حد مبنا می‌باشد، نتیجه می‌گیریم بعد سیاسی در شکل‌گیری اسکان های غیر رسمی نقش موثری نداشته است.

جدول ۶- آزمون تی تک نمونه ای بر روی مولفه های سیاسی در پیدایش و گسترش اسکان

غیررسمی

مطلوبیت عددی ظرفیت مورد آزمون = ۳							
میزان اختلاف در سطح اطمینان ۹۵٪	اختلاف از میانگین	سطح معنی داری sig	مقدار آماره t	انحراف معیار	میانگین	مولفه	
							حد بالا
۱/۳۰۷	۱/۱۲۶	۱/۲۱۶	۰/۰۰۰	۲۶/۵۶۵	۰/۸۶۹	۴/۲۱۶	نگرش ساکنان به مدیریت شهری و نهاد های خدمات رسان
۱/۶۲۹	۱/۴۹۹	۱/۵۶۴	۰/۰۰۰	۴۷/۴۲۶	۰/۶۲۵	۴/۵۶۳۴	نحوه دریافت پروانه از قسمت اداری شهرداری
-۱/۲۱۲	-۱/۳۷۱	-۱/۲۹۲	۰/۰۰۰	-۳۱/۸۶۴	۰/۷۶۹	۱/۷۸۳	تمرکزگرایی مدیریتی و محدود بودن اختیارات و قدرت شهرداری
-۱/۰۰۵	-۱/۱۸۸	-۱/۰۹۴	۰/۰۰۰	-۲۲/۹۱۶	۰/۹۰۶	۱/۹۰۵۶	تمرکزگرایی مدیریتی و محدود بودن اختیارات و قدرت شورا
-۰/۶۴۳	-۰/۸۱۸	-۰/۷۳۱	۰/۰۰۰	-۱۶/۴۵۱	۰/۸۴۲	۲/۲۶۹۴	ابزارهای سیاست گذاری و مالیاتی
-۰/۵۷	-۰/۶۱	-۰/۵۹	۰/۰۰۰	-۴۹/۹۲	۰/۵۲	۲/۹۴۷۵	کل مولفه های بعد سیاسی

(منبع: یافته های پژوهش)

رگرسیون گام به گام

به منظور شناسایی موثر مؤلفه های اقتصادی، اجتماعی و سیاسی در شکل گیری سکونتگاه های غیررسمی، از روش رگرسیون گام به گام استفاده شده است. بدین منظور رابطه و میزان تاثیرگذاری این متغیرها از رگرسیون چند متغیره گام به گام استفاده شده است. عوامل اقتصادی بیشترین تاثیر را در شکل گیری اسکان غیر رسمی داشته اند. در روش رگرسیون چند متغیره گام به گام، چهار متغیر به عنوان عوامل تاثیرگذار وارد معادله شدند که نتایج نشان میدهد نقش عوامل اقتصادی بر اساس مؤلفه های چهارگانه در یک ترکیب خطی با متغیرهای وارد شده برابر با ۱ می باشد که این مقدار نشان دهنده همبستگی بالا بین متغیرهای مستقل و متغیر وابسته است. اولین متغیر مستقل وارد شده در مدل، متغیر سیاسی- اداری است که دارای ضریب همبستگی ۰,۸۲۲ است. در گام دوم متغیر اجتماعی وارد مدل شده است که مقدار R به ۰,۹۶۶ و مقدار R^2 به ۰,۹۳۴ افزایش یافت. در مرحله سوم متغیر اقتصادی وارد معادله شد و مقدار ضریب همبستگی و ضریب تعیین به ۱,۰۰۰ افزایش یافت. بر این اساس سه متغیر ۱۰۰ درصد از واریانس متغیر وابسته را تعیین می کنند.

جدول ۷- سهم هر یک از ابعاد در رگرسیون گام به گام

اصول سه گانه					مراحل
خطای معیار	ضریب تعیین تعدیل شده	ضریب تعیین R^2	ضریب همبستگی چندگانه R	متغیر وارد شده به مدل	
۰/۰۰۰	۰/۶۷۵	۰/۶۷۶	۰/۸۲۲	سیاسی	گام اول
۰/۰۰۰	۰/۹۳۳	۰/۹۳۳	۰/۹۶۶	اجتماعی	گام دوم
۰/۰۰۰	۱/۰۰۰	۱/۰۰۰	۱/۰۰۰	اقتصادی	گام سوم

(منبع: یافته های پژوهش)

تحلیل مسیر

در روش تحلیل مسیر، با به کارگیری تکنیک رگرسیون عوامل دخیل در پدید آمدن سکونتگاه‌های غیر رسمی، وارد مدل تحلیل مسیر شدند. این عوامل عبارتند از: عوامل اقتصادی، عوامل اجتماعی و عوامل سیاسی. این عوامل به عنوان متغیر مستقل و سکونتگاه‌های غیر رسمی به عنوان متغیر وابسته در نظر گرفته شده است. در این مرحله میزان اثر مستقیم هر یک از عوامل، ضرایب بتا (β) های هر یک از متغیرها مشخص و در شکل‌گیری سکونتگاه‌های غیررسمی نشان داده شده است. در مورد اهمیت و نقش متغیرهای مستقل در پیشگویی معادله رگرسیون باید از مقادیر بتا ($Beta$) استفاده کرد. از آنجا که این مقادیر، استاندارد شده می‌باشند. بنابراین از طریق آن می‌توان در مورد اهمیت نسبی متغیر قضاوت کرد. بزرگ بودن مقدار بتا نشان دهنده اهمیت نسبی و نقش آن در پیشگویی متغیر وابسته می‌باشد. بنابراین اینگونه می‌توان تفسیر کرد که عوامل اقتصادی در شکل‌گیری اسکان غیررسمی علی‌آباد با بتای (۰,۷۸)، عوامل اجتماعی در شکل‌گیری اسکان غیررسمی با بتای (۰,۴۹) بعد از متغیر اقتصادی بیشترین تاثیر را داشته‌اند و در نهایت عوامل سیاسی با بتای (۰,۲۸) کمترین تاثیر را در شکل‌گیری آن داشته‌اند.

جدول ۸- نتایج تحلیل رگرسیون برای بررسی شکل‌گیری سکونتگاه‌های غیررسمی متأثر از ابعاد اجتماعی، اقتصادی و سیاسی

سطح معنی داری	مقدار T	ضرایب غیر استاندارد		مدل
		ضرایب استاندارد	خطای انحراف معیار	
۰/۰۰۰	۶/۱۷		۰/۱۲۷	متغیر وابسته
۰/۰۰۰	۲۳/۲۱	۰/۷۸	۰/۰۲۹	اقتصادی
۰/۰۰۰	۱۰/۷۷	۰/۴۹	۰/۰۳	اجتماعی
۰/۰۰۰	۲۷/۳۳	۰/۲۸	۰/۰۱	سیاسی

(منبع: یافته‌های پژوهش)

مدل برنامه ریزی راهبردی (استراتژیک) *SWOT*

از آنجایی که ساماندهی اسکان غیر رسمی از تقابل نیروهای گوناگون پدید می آید و مدل *SWOT* نیز از چهار فاکتور تهدید، فرصت، قدرت و ضعف بوجود می آید، در بحث اسکان غیر رسمی تحلیل آن به واقعیت نزدیکتر می باشد. زیرا هدف از ساماندهی استفاده از شرایط محیطی و انسانی در کاهش اثرات زیان بار اسکان غیر رسمی است. در نتیجه مدل *SWOT* به دو عامل بالقوه و بالفعل داخلی و خارجی تقسیم می گردد. فرصت ها و تهدید به عنوان دو فاکتور بالقوه از خارج محیط سیستم و قوت ها و ضعف ها از محیط داخلی سیستم متوجه تحول آن می گردند. هدف در این قسمت از پژوهش شناسایی و تبیین نقاط ضعف و قوت، فرصت ها و تهدیدات ساختار اجتماعی، اقتصادی و سیاسی شهر بوکان می باشد. برای این منظور در مرحله اول پس از شناسایی، ارزیابی و طبقه بندی عوامل (نقاط ضعف، تهدید، قدرت، فرصت)، با استفاده از ماتریس ارزیابی عوامل داخلی (*IFE*) و ماتریس ارزیابی عوامل خارجی (*EFE*) در یک محیط چهار خانه فراهم گردید. البته تعیین این نقاط نیازمند نظر کارشناسان و خبرگان گوناگون است. بنابراین طی نظرخواهی از ۷ نفر کارشناسان مجرب لیستی از مهمترین قوت ها، ضعف ها، فرصت ها و تهدیدها تهیه شد. استراتژی ها و راهبردهای مدل *SWOT* از تلاقی این نقاط فراهم می گردد و به شکل *WO, WT, SO, ST* در می آیند. شیوه امتیاز دهی بین یک و چهار تعیین می گردد. برای تجزیه و تحلیل هم زمان عوامل داخلی و خارجی از ابزاری به نام ماتریس داخلی و خارجی استفاده می شود. برای تشکیل این ماتریس، بایستی نمرات حاصل از ماتریس های ارزیابی عوامل داخلی و خارجی را در ابعاد افقی و عمودی این ماتریس قرار داد تا جایگاه آن مشخص گردد و بتوان استراتژی های مناسبی را اتخاذ نمود. ماتریس مورد مطالعه این تحقیق از نوع چهارخانه ای می باشد. در ماتریس چهارخانه ای این نمرات در یک طیف دو بخشی ضعیف (۱ الی ۲,۵) و قوی (۲,۵ الی ۴) تعیین می شود. با توجه به ماتریس داخلی و خارجی باید استراتژی بازنگری جهت احیای محله علی آباد صورت گیرد.

جدول ۹- ماتریس ارزیابی عوامل درونی

عوامل استراتژیک داخلی			
امتیاز وزن‌دار	رتبه	وزن	
۰/۰۷۲	۲	۰/۰۳۶	افزایش تراکم جمعیت در اثر مهاجر پذیری
۰/۰۶۸	۲	۰/۰۳۴	پایین بودن سطح سواد در مقایسه با شهر اصلی
۰/۰۶۸	۲	۰/۰۳۴	پایین بودن سطح سواد زنان و زنان سرپرست خانوار
۰/۱۲۶	۳	۰/۰۴۲	آهنگ فزاینده جمعیت پذیری محله به دلیل ارزانی زمین و مسکن
۰/۱۰۸	۳	۰/۰۳۶	درآمد پایین خانوار نسبت به کل شهر
۰/۱۴۸	۴	۰/۰۳۷	نبود شغل ثابت و رسمی برای کارگران ساده
۰/۱۱۶	۴	۰/۰۲۹	کاهش نرخ اشتغال در سال های اخیر
۰/۰۳۸	۲	۰/۰۱۹	ورود به بازار کار در سنین پایین
۰/۰۶۳	۳	۰/۰۲۱	نبود حمایت مالی از طرف ارگان های دولتی
۰/۰۳	۲	۰/۰۱۵	پایین بودن سطح تحصیلات عالی در محله
۰/۰۹۶	۳	۰/۰۳۲	نداشتن پروانه ساختمانی واحدهای مسکونی
۰/۰۶۹	۳	۰/۰۲۳	عدم برخورداری بعضی از مساکن فاقد تسهیلات
۰/۱۴	۴	۰/۰۳۵	فقدان فضاهای آموزشی و فرهنگی
۰/۰۹۶	۳	۰/۰۳۲	فقدان تاسیسات درمانی و پزشکی
۰/۰۷۸	۳	۰/۰۲۶	فقدان مکانیسم جمع آوری آبهای سطحی
۰/۰۴۶	۲	۰/۰۲۳	پایین بودن سطح سواد در میان شاغلان
۰/۰۴۶	۲	۰/۰۲۳	بیکاری زیاد زنان در سطح محله
۰/۰۳۶	۱	۰/۰۳۶	فرهنگ دوگانه به دلیل مهاجرین روستایی
۰/۰۵۴	۲	۰/۰۲۷	تعداد کم زن سرپرست خانوار
۰/۰۶۴	۲	۰/۰۳۲	کاهش بار تکفل در سال های اخیر
۰/۱۰۵	۳	۰/۰۳۵	ارزانی قیمت زمین و مسکن نسبت به سطح شهر
۰/۰۴۴	۲	۰/۰۲۲	نیروی کار زیاد و ارزان با فراوانی زیاد در محله
۰/۰۳۲	۲	۰/۰۱۶	افزایش نرخ باسوادی در سالهای اخیر
۰/۰۷۵	۳	۰/۰۲۵	انسجام اجتماعی و فرهنگی میان خانوارها
۰/۱۲۶	۳	۰/۰۴۲	حس تعلق بالای مکانی
۰/۰۹۳	۳	۰/۰۳۱	سطح بالای مشارکت مردمی در بهسازی
۰/۰۹۹	۳	۰/۰۳۳	مشارکت آزمایش شده در سطح محله ای
۰/۰۹	۳	۰/۰۳۰	امنیت بالای اجتماعی به دلیل مهاجرت خانواری
۰/۰۳۸	۲	۰/۰۱۹	قابل استفاده بودن سهم بالای ابنیه
۰/۰۵۴	۲	۰/۰۲۷	تمایل بالای اسکن در صورت ساماندهی
۲/۶۹۴		۱	مجموع ضعف‌ها و قوت‌ها

نقاط ضعف

نقاط قوت

(منبع: یافته های پژوهش)

جدول ۱۰- ماتریس ارزیابی عوامل بیرونی

امتیاز وزن دار	رتبه	وزن	عوامل استراتژیک خارجی	
۰/۰۸۴	۲	۰/۰۴۲	عدم هماهنگی بین نرخ رشد جمعیت و خدمات زیر ساختی	تهدیدها
۰/۱۵۹	۳	۰/۰۵۳	افزایش جمعیت و تخریب زیست محیطی در اثر آن	
۰/۰۶۲	۲	۰/۰۳۱	افزایش مهاجرتی به منطقه و عدم توانمندی مهاجران	
۰/۱۰۵	۳	۰/۰۳۵	تقابل شاخص های تراکمی و آسیب پذیری اجتماعی	
۰/۰۹۹	۳	۰/۰۳۳	عدم تمهیدات لازم باعث کاهش نرخ اشتغال در سالهای اخیر شده	
۰/۱۰۸	۳	۰/۰۳۶	فرسودگی ساختمان ها در اثر عدم مقاوم سازی	
۰/۰۹۹	۳	۰/۰۳۳	کمبود فرصت اشتغال در بخش رسمی	
۰/۰۶	۲	۰/۰۳۰	عدم پوشش بیمه	
۰/۰۵۶	۲	۰/۰۲۸	محدودیت در خدمات زیر ساختی	
۰/۰۶۴	۲	۰/۰۳۲	روند مهاجرت فرستی سایر مناطق شهر به محلات اسکان غیر رسمی	
۰/۱۰۲	۳	۰/۰۳۴	گسترش آسیب های اجتماعی در اثر کاهش اشتغالزایی	
۰/۱۰۴	۴	۰/۰۲۶	باز تولید فقر در محله و گسترش آن	
۰/۰۸۱	۳	۰/۰۲۷	کاهش فزاینده اعتماد مردم ساکن به مدیریت شهری	
۰/۱۰۲	۳	۰/۰۳۴	عدم هماهنگی بین ارگان های مدیریت شهری و خدمات رسان	
۰/۰۶۳	۳	۰/۰۲۱	نگرش غلط سازمانهای خدمات رسان و عدم نظارت آنها	فرصت‌ها
۰/۰۶۴	۲	۰/۰۳۲	وجود فرصت مناسب اشتغالزایی به دلیل جوانی جمعیت	
۰/۰۷	۲	۰/۰۳۵	سطح نازل توقع زندگی در صورت افزایش بخش های تولیدی.	
۰/۰۴۲	۲	۰/۰۲۱	برنامه ریزی برای سرپرستان خانوار سالخورده	
۰/۰۹۶	۳	۰/۰۳۲	برنامه ریزی آموزشی و فنی برای نسل جوان	
۰/۰۵۶	۲	۰/۰۲۸	افزایش رضایت و امنیت اسکان در صورت افزایش درآمد و اشتغالزایی	
۰/۰۷۲	۳	۰/۰۲۴	برنامه ریزی در جهت افزایش اشتغال رسمی	
۰/۱۳۵	۳	۰/۰۴۵	ایجاد بنگاه های کوچک اقتصادی در ارتباط با توانمندی محله	
۰/۰۹۶	۳	۰/۰۳۲	ترغیب نهادهای کارآفرین به سرمایه گذاری در محله	
۰/۰۵۶	۲	۰/۰۲۸	توانمند نمودن جمعیت میانسال	
۰/۱۰۲	۳	۰/۰۳۴	ارزانی قیمت زمین برای سهولت تامین خدمات عمومی	
۰/۰۵	۲	۰/۰۲۵	ارتقا بخشی محیطی و افزایش قیمت زمین و مسکن از طریق ساماندهی	
۰/۰۶۴	۲	۰/۰۳۲	ارتقا فضایی محیطی محله از طریق ساماندهی و بهسازی کالبدی محله	
۰/۱۱۴	۳	۰/۰۳۸	افزایش حس امنیت با استفاده از طرح ساماندهی کالبدی	
۲/۴۲۷		۱	مجموع تهدیدها و فرصت‌ها	

(منبع: یافته های پژوهش)

جدول ۱۱- ماتریس تحلیل SWOT

آگاه نمودن افراد و آموزش آنها برای جلوگیری از معضلات اجتماعی اعمال راهبردهای جلوگیری از تخریب محیط زیست شهری افزایش درآمد خانوار و جلوگیری از جذب افراد واقع در سن کم و در بخش های غیر رسمی کاهش سطح توانمندی زنان و مردان در بخش اشتغال مدیریت صحیح سرمایه های خود محله در جهت افزایش اشتغال جلوگیری از جذب توانمندی ساکنان در سایر محلات با توجه به سرمایه گذاری مناسب محله ای افزایش مدیریت خود اداری محله ای جهت اعتماد به ساکنان استفاده از حس بالای مشارکت اجتماعی در ارتقای امنیت اجتماعی افزایش نظارت بر ساخت و ساز برای جلوگیری از تخریب منابع طبیعی	راهبرد های ST	ایجاد اشتغال و برگزاری کارگاه های آموزشی و افزایش سطح توانمندی آنها آموزش فنی به ساکنان در جهت جذب در مشاغل رسمی و درآمد زا ایجاد مکان های مناسب در ارتقای شغلی زنان بهره مندی از سطح بالای مشارکت در جهت اجرای پروژه ها استفاده از حس تعلق مکان بالا در راستای اهداف بکارگیری نظریات ساکنان محله و تعامل با دیدگاه های آنها از طرف مدیریت شهری جلوگیری از سودا گری زمین ایجاد کاربریهای چند منظوره برای انعطاف پذیری فضا ارتقا کیفیت کالبدی، شبکه معابر و خدمات زیر بنایی و سطح کاربری ها بر اساس سرنانه های استاندارد بهره مندی و تقویت مشارکت محله ای در ساماندهی	راهبرد های SO

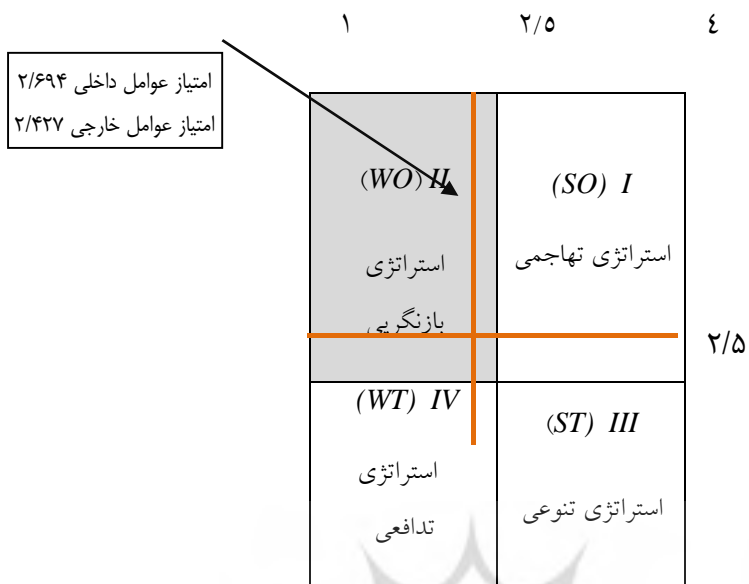
پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی
پرتال جامع علوم انسانی

راهبرد های WT		راهبرد های WO
افزایش توانمندی اشتغالی زنان کنترل مهاجرت جهت جلوگیری از شاخص های تراکمی افزایش مشارکت جهت بهبود وضعیت خدمات بهره مندی مناسب از سرمایه های خود محله ای افزایش پوشش بیمه و اجرای قانون های بیمه کار استفاده از نیروی محدوده تحصیلکرده در مدیریت اشتغال زایی محله ای افزایش توانمندی نهاد مردمی ساکن در محله در تغییر نگرش ساکنان سطح شهر به محدوده اسکان غیر رسمی برگزاری دوره های آموزشی جهت ارتقای فرهنگی محله در ارتباط با تحصیلات و به تبع آن کاهش معضلات اجتماعی راهکار مناسب جهت واگذاری پروانه ساخت توانمندی اشتغالی ساکنان در جهت ایجاد تسهیلات در ایینه مسکونی ارائه وام و اعتبار در صورت نوسازی و بهسازی	مشارکت ساکنان محله در طرح های عمرانی و افزایش احساس تعلق مکانی بهره مندی از توانمندی اشتغالی ساکنان محله شناسایی توانمندی و سطح آن در میان گروه های فعال بکارگیری مدیریت خود اداری در آسیب های اجتماعی ارتقاء حس تعلق مکانی با ایجاد مکان های جمع کننده ساکنان محله آموزش جهت ارتقای مشارکت و دهبیاری اجتماعی ساماندهی محله و هویت بخشی به آن در جهت حس تعلق مکانی بهبود شبکه معابر و تجهیزات شهری در ارتقاء امنیت محله ای راهکاری اندیشمندانه در واگذاری پروانه ساختمانی به ساختمان ها با توجه به شرایط مالی محدوده بهبودی مسکن از نظر سرانه، کیفیت، زیر ساخت و تسهیلات توسعه و ایجاد فضای سبز و مراکز خدمات رسان بهداشتی دفع آب های سطحی با توجه به شرایط محله ای	

(منبع: یافته های پژوهش)

پژوهش علوم انسانی و معضلات فرهنگی

پرتال جامع علوم انسانی

شکل ۳- نمره نهایی ماتریس ارزیابی عوامل داخلی و خارجی

پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی
 پرتال جامع علوم انسانی

نتیجه گیری

شکل گیری سکونتگاه های غیررسمی در حقیقت بازتاب فضایی - کالبدی آسیب های موجود در جامعه می باشد که علل و عوامل مختلفی چون رشد فزاینده جمعیت کشور، اتوماسیون کار کشاورزی و در نتیجه مهاجرت کارگران روستایی به شهرها و به دنبال آن تقاضای فزاینده مسکن، توزیع نابرابر امکانات در فضاهای زیستی، نبود برنامه جامع شهرنشینی، فقدان مدیریت یکپارچه شهری، در نظر نگرفتن اقبال کم درآمد در برنامه ریزی ها و به ویژه تأمین مسکن در پیدایش و توسعه آن نقش مهمی دارد. از اینرو ضرورت تدوین برنامه ها و طرح هایی به منظور پیشگیری از توسعه چنین مناطقی و ساماندهی و توانمند سازی سکونتگاه های غیررسمی فعلی بیش از پیش آشکار می شود. سرعت رشد شهرنشینی در کشورهای در حال توسعه بیشتر از کشورهای توسعه یافته است. در ایران نیز شهرنشینی با روندی شتابان همراه بوده و این روند شتابان مشکلات و معضلات بسیاری را برای شهرها به دنبال داشته است. چون رشد شهرنشینی بدون هیچ گونه اساس فکری، کنترل و نظارتی انجام شده است و توسعه زیر ساخت ها در آن به اندازه توسعه فیزیکی آن نبوده تورم زمین، مسکن و قیمت های غیرمتعارف به مسأله توسعه اسکان های غیررسمی بیشتر دامن زده است. هدف از این پژوهشی، شناسایی دلایل شکل گیری سکونتگاه های غیررسمی و در نهایت ارائه راهکارهای اساسی جهت بهبود آنها می باشد. در این راستا فرضیه تحقیق به این صورت ذکر گردید که دلایل اقتصادی، اجتماعی و سیاسی در شکل گیری سکونتگاه های غیررسمی در محله علی آباد شهر بوکان تأثیرگذار بوده است و با مطالعات میدانی و کتابخانه ای داده های لازم گردآوری و با روش های کمی و کیفی مورد بررسی و تحلیل قرار گرفتند. نتایج حاصل از یافته های این پژوهش بر روی محله علی آباد بوکان نشان داد که عوامل اقتصادی بیشترین تاثیر را در پیدایش و شکل گیری محله علی آباد داشته اند. نتایج حاصل از آزمون تی تک نمونه ای بر عوامل اقتصادی در پیدایش و گسترش اسکان غیررسمی نشان می دهد بین حد مبنا (۳) و مقدار محاسبه شده (۴/۳۴) اختلاف معناداری ($sig=000$) وجود دارد. مقدار محاسبه شده دارای اختلاف ۱/۳۴ از حد مبنا می باشد. در مدل تحلیل مسیر نیز عوامل اقتصادی با بتای ۰/۷۸ بیشترین تاثیر را در شکل گیری محله مورد مطالعه به خود اختصاص داده اند. این نتیجه برای رگرسیون گام به گام نیز صادق است. نتایج بررسی های میدانی نشان می دهد که ساکنان کنونی علی آباد را بیشتر مهاجرانی تشکیل می دهند که دارای خواستگاه روستایی و شهری هستند. چراکه سطح پایین درآمد و بیکاری خانوارها، ارزانی زمین و خانه، محل کسب کار خصوصاً کارگری و کارهای روزمزد و غیررسمی و ... در این محله نسبت به سایر مناطق دیگر، سبب شده که چنین محلاتی را انتخاب و در آن ساکن شوند. نتایج حاصله از پژوهش نمایان می سازد که عوامل سیاسی - اداری بر خلاف سایر عوامل کمترین تاثیر را در شکل گیری محله مورد نظر داشته اند. نمره نهایی آزمون تی تک نمونه ای بر روی عوامل سیاسی (۲/۴۱) با حد مبنا مورد نظر (۳) اختلاف معناداری (۰/۵۹-) را نشان می دهد. همچنین در مدل تحلیل مسیر عوامل سیاسی با بتای ۰/۲۸ کمترین تاثیر را در شکل گیری محله علی آباد داشته اند. عوامل اجتماعی نیز بعد از عوامل اقتصادی با اختلاف معنادار (۱/۴۷) مقدار محاسبه شده (۴/۴۷) با حد مبنا مورد نظر (۳) در آزمون تی تک نمونه ای و در مدل تحلیل مسیر با بتای ۰/۴۸، رتبه دوم را در شکل گیری محله مورد مطالعه داشته اند. بنابراین فرضیه پژوهش تایید می گردد. همچنین با استفاده

از مدل *SWOT* در این پژوهش پس از شناسایی، ارزیابی و طبقه بندی عوامل (نقاط قوت، ضعف، فرصت ها و تهدیدها)، ماتریس ارزیابی عوامل داخلی (*IFE*)، امتیاز (۲/۶۹۴) و ماتریسی ارزیابی عوامل خارجی (*EFE*)، امتیاز (۲/۴۲۷) را کسب کرد، همچنین ماتریس چهار نقطه ای داخلی و خارجی (*IE*) برای تجزیه و تحلیل هم زمان عوامل داخلی و خارجی استفاده شد تا بتوان استراتژی های مناسبی را اتخاذ نمود. با توجه به ماتریس داخلی و خارجی جایگاه ساختار اجتماعی، اقتصادی و سیاسی شهر در خانه شماره *II* قرار گرفت. بنابراین باید از استراتژی بازنگری جهت احیای ساختار اجتماعی، اقتصادی و سیاسی شهر بوکان استفاده شود.

برنامه چهارم توسعه اقتصادی- اجتماعی کشور در ماده ۳۰ بخش مسکن، بر ساماندهی بافت های حاشیه ای در شهرهای کشور با رویکرد توانمندسازی ساکنان و مقاوم سازی ساختمان ها را تاکید کرده است. این پژوهش نیز در راستای رسمیت به بخشیدن و پذیرش وضعیت موجود مسکن در محله علی آباد شهر بوکان به عنوان یک واقعیت و تامین مسکن مورد نیاز مهاجران روستا - شهری، پیشنهادات زیر را ارائه می نماید:

- راه اندازی تعاونی های اقتصادی و شغلی.
- افزایش مهارت های فنی و حرفه ای ساکنین و به ویژه سرپرستان خانوار با برگزاری کلاس ها و کارگاه هایی در محله.
- اعطای تسهیلاتی چون معافیت های مالیاتی به سرمایه گذاران که برای جمعیت ساکن در محله شغل ایجاد می نمایند یا آنها را در واحدهای کارگاهی خود استخدام کنند.
- برپایی نمایشگاه هایی از صنایع دستی ساکنین به منظور معرفی و فروش آنها.
- ایجاد تعاونی های اشتغال زایی زنان به منظور تامین شغل برای این قشر محله.
- سرمایه گذاری برای تخصصی نمودن نسل جوان در ارتباط با توانهای محیطی با آگاهی از مکانیزم تحولات نظام سرمایه داری حاکم.
- جلوگیری از جابجایی جمعیتی به محدوده و توان مدیریتی رشد و توسعه جمعیتی آن.
- بهره گیری از هر گونه شرایط تخصصی در پیوند با دگرگونی و ارتقاء محدوده.

منابع

- جواهری، مهرداد (۱۳۷۳)، ساخت و ساز مسکن و تفکیک غیر رسمی در کشورهای جهان سوم، نشریه آبادی، سال چهارم، شماره ۱۵.
- حاتمی نژاد، حسین، سیف الدینی، فرانک و میره، محمد (۱۳۸۵) بررسی شاخص های مسکن غیر رسمی در ایران نمونه موردی: محله شیخ آباد قم، مجله پژوهش های جغرافیایی، شماره ۵۸، صص ۱۴۵-۱۲۹، زمستان ۸۵.
- شکویی، حسین و کاظمی، مهدی (۱۳۸۴)، مبانی جغرافیای شهری. تهران: انتشارات پیام نور.
- کاظمی، لیلا (۱۳۸۳) نگاهی به پدیده حاشیه نشینی و علل آن، مجموعه مقالات همایش مسایل شهرسازی ایران، جلد دوم- مدیریت شهری، دانشکده هنر و معماری دانشگاه شیراز، ۳۷۴-۳۸۹.
- هادیزاده بزاز، مریم (۱۳۸۲) حاشیه نشینی و راهکارهای ساماندهی آن در جهان، شهرداری مشهد، چاپ اول، مشهد.
- صالحی امیری، سیدرضا و خدائی، زهرا (۱۳۸۹) ویژگی ها و پیامد اسکان غیررسمی و حاشیه نشینی شهری، نمونه موردی؛ کلانشهر تهران، مجله بررسی مسائل اجتماعی ایران، شماره ۳، صص ۸۰-۶۵.

- صابری فر، رستم (۱۳۸۸) بررسی تحلیلی حاشیه نشینی در شهر بیرجند؛ مطالعه موردی منطقه کارگران، فصلنامه تحقیقات جغرافیایی شماره ۹۲، دوره ۲۴، صص ۲۹-۵۲.
- کوبی، افشین (۱۳۸۶) معیارهای ارزیابی کیفیت زندگی در کراکز شهری، نشریه هویت شهر، شماره ۱، صص ۷۵-۸۷.
- محمدی، یاسر؛ رحیمیان، مهدی؛ موحد محمدی، وحید و طرفی، عبدالحسین (۱۳۸۷) بررسی چالش‌های حاشیه نشینی در شهرستان کوهدشت، استان لرستان، پژوهش‌های جغرافیای انسانی، زمستان ۱۳۸۷ شماره ۶۶، صص ۹۸-۸۵.
- نقدی، اسدالله و زارع، صادق (۱۳۸۹) جهان چهارم ایرانی سیمای زیست حاشیه‌ای و مسائل شهری در همدان و برخی راه‌چاره‌ها، مجله بررسی مسائل اجتماعی ایران، شماره ۱، دوره ۳، صص ۱۶۶-۱۴۵.
- بزی، خدارحم؛ کیانی، اکبر و زارعی، یعقوب (۱۳۹۰) بررسی ارتباط اسکان غیررسمی با افتراق مکانی در افزایش میزان جرم و امنیت اجتماعی شهر بوشهر، فصلنامه علمی- پژوهشی رفاه اجتماعی، سال دوازدهم، شماره ۴۴، صص ۲۵۷-۲۳۱.
- ایمانی جاجرمی، حسین (۱۳۸۱) حاشیه‌نشینیان حرم نگاهی به مساله اسکان غیر رسمی در مشهد، فصلنامه مدیریت شهری، انتشارات سازمان شهرداری‌های کشور، شماره دهم.
- اسداللهی، عبدالرحیم و ناطق‌پور، محمدجواد (۱۳۸۵) بررسی ساختار اجتماعی مناطق حاشیه‌نشینی شهر ایلام (بان پور، بان چرمگ و کمربندی)، نشریه علمی و جامعه‌شناسی ایران.
- برغمندی، هادی (۱۳۸۷) تاثیر تخریب محله غربت بر سرمایه اجتماعی اهالی محله خاک سفید، فصلنامه علمی- پژوهشی رفاه اجتماعی، سال ۱۷، شماره ۲۸، صص ۲۸۳-۲۶۳.
- نقدی، اسدالله (۱۳۸۲) مهاجرت و حاشیه نشینی در ایران، فصلنامه جمعیت شماره ۷۳ و ۷۴، صص ۱۰۴-۸۵.
- پارسا پوزه، سپیده (۱۳۸۱) نگرشی از درون به پدیده حاشیه نشینی، مطالع موردی اسلام‌آباد کرج، فصلنامه علمی- پژوهشی رفاه اجتماعی، سال دوم، شماره ۶، صص ۱۹۸-۱۶۱.
- حاج‌یوسفی، علی (۱۳۸۲)، پدیده حاشیه نشینی شهری قبل از انقلاب، مجموعه مقالات حاشیه نشینی و اسکان غیررسمی، جلد اول، تهران: انتشارات دانشگاه علوم بهزیستی و توانبخشی، صص ۱۷۷-۲۰۶.
- پورآقایی، عبدالله (۱۳۸۳)، بررسی و تحلیل اسکان غیررسمی در شهر رشت و راهکارهای مناسب برای بهبود روند آن، پایان‌نامه کارشناسی ارشد، دانشگاه یزد، یزد، ایران.
- هادی زاده، مریم (۱۳۸۴)، حاشیه‌نشینی و راهکارهای ساماندهی آن در جهان. تهران: انتشارات آذربرزین.
- پیران، پرویز (۱۳۸۱)، باز هم در باب اسکان غیررسمی؛ شیرآباد زاهدان، فصلنامه هفت شهر، شماره ۱۰.
- عبداللهی، عبدالله (۱۳۸۸)، حاشیه و حاشیه‌نشینی. تهران: انتشارات پردازش.
- قربانی، رسول؛ کلانتری، صمد و یآوری، نفیسه (۱۳۸۳)، پدیده حاشیه نشینی و پیامدهای اجتماعی و فرهنگی آن، مجله پژوهشی علوم انسانی، دوره ۱۷، شماره ۲.
- عزیزپور، مهدی (۱۳۸۰)، بحثی پیرامون حاشیه‌نشینی، نشریه جغرافیا و برنامه ریزی، سال ۳، دوره ۵، صص ۱۴۸-۱۳۴.
- گیلبرت، آلن و گالگر، ژوزف (۱۳۷۵)، شهرها، فقر و توسعه، شهرنشینی در جهان سوم، ترجمه پرویز کریمی ناصری. تهران: انتشارات اداره کل روابط عمومی و بین‌المللی شهرداری تهران.
- پیران، پرویز (۱۳۶۷)، آلونک نشینی در تهران [شهرنشینی شتابان و ناهمگون]، نشریه اطلاعات سیاسی-اقتصادی، سال ۲، شماره ۶، ۵۱-۵۵.
- کرباسی فروش، پوران (۱۳۹۵)، تبیین دلایل نهادی- مدیریتی در شکل‌گیری سکونتگاه‌های غیررسمی [مطالعه موردی: محله انزاب مراغه]، پایان‌نامه کارشناسی ارشد، دانشگاه مراغه، مراغه، ایران.

- پاتر، رابرت و ایوانز، سلی لوید (۱۳۸۴)، شهر در جهان در حال توسعه. ترجمه کیومرث ایران دوست؛ مهدی دهقان منشادی و میترا احمدی، (چاپ اول)، انتشارات سازمان شهرداری‌ها و دهیاری‌های کشور.
- Faraone, S. V., Perlis, R. H., Doyle, A. E., Smoller, J. W., Goralnick, J. J., Holmgren, M. A., & Sklar, P. (2005). *Molecular genetics of attention-deficit/hyperactivity disorder*. *Biological psychiatry*, 57(11), ۱۳۱۳-۱۳۲۳.
 - Dubovyk, O., Sliuzas, R. & Flacke, J. (2011). *Spatio-temporal modelling of informal settlement development in Sancaktepe district, Istanbul, Turkey*. *ISPRS Journal of Photogrammetry and Remote Sensing*. 66(2): 235-246.
 - Abbott, J. (2002). *A method-based planning framework for informal settlement upgrading*. *Habitat International*. 26(3):452-303.
 - Caradia, N. (2000) *Urban Violence in São Paulo*. Woodrow Wilson international center for scholars Washington, d.c .number 33.p4.
 - Hern, M. (2008) *Urban Malignancy: Similarity in the Fractal Dimensions of Urban Morphology and Malignant Neoplasms*, *International journal of anthropology* .Vol. 23(1-2): 1-19.
 - Harvey, D. (1973). *Social Justice and the City*. Georgia: [University of Georgia Press](http://www.universityofgeorgia.edu/press/).
 - Fly, G. (2005). *Environmental health project health of children living in urban slums in Asia & the near east*, *Activity Report 109*.
 - Gilbert, A., & Gugler, J. (1994). *Cities, Poverty, and development: urbanization in the third world*, *Oxford University Press*, New York.
 - Guander, F. (1982). *Souse development an amorous Latin*. Paris: Maspero.

